

ПРИЧИНИ АМОРФІЗАЦІЙНИХ ЗМІН (НА ПРИКЛАДІ АДВЕРБІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ СИНТЕТИЧНИХ УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ, АНАЛІТИЧНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

У статті здійснюється спроба опису методики встановлення причин аморфізаційних змін у мовах різних типів, визначення загальних та специфічних причин цих змін у синтетичних українській та російській і аналітичній англійській мовах. Пояснюються основні терміни, які становлять теоретичні засади дослідження аморфізаційних змін. Узагальнено представлено алгоритм ідентифікації аморфізаційних змін у мовах різних типів для подальшого встановлення причин цих змін в українській, російській та англійській мовах. Цю методику розроблено в такий спосіб, щоб можна було ідентифікувати аморфізаційні зміни в будь-яких синтетичних і аналітичних мовах (мовах, у яких аморфізм є периферійним типом у мові). У цій статті методику застосовано для виявлення та аналізу аморфізаційних змін в адвербіальній системі синтетичних української та російської та аналітичній англійській мовах. Також у статті здійснюється спроба прогнозування закономірностей типологічних змін під впливом виявів аморфізму в зазначеній системі.

Ключові слова: *причини аморфізаційних змін; вияв аморфізму; формотворення; адвербіальна система; адвербіалізація.*

Типологічні розвідки в рамках загального мовознавства ведуться доволі давно, однак не втрачають своєї актуальності. Лінгвістична проблематика розгортається навколо детального системного вивчення мови, одним з аспектів якого є виявлення причин еволюційних змін, у тому числі типологічних, у мовах світу. Проблемами лінгвістичної типології займалися лінгвісти різних часів: А. і Ф. Шлегелі, В. Гумбольдт, В. Габеленц, Е. Сепір, Дж. Грінберг, В. Скалічка, В. О. Виноградов, О. О. Реформатський, В. М. Солнцев, В. М. Ярцева, М. А. Журина, Н. Б. Мечковська, О. А. Дубова та ін. Актуальність теми полягає в необхідності виявити закономірності аморфізаційних змін у мовах, для яких аморфізм не є домінуючою типологічною властивістю, та здійснити аналіз причин, які викликають ці зміни.

Згідно з актуальністю визначається мета дослідження, яка полягає у визначенні загальних та специфічних причин аморфізаційних змін в адвербіальній системі синтетичних української та російської та аналітичній англійській мовах. Досягнення цієї мети забезпечується виконанням таких завдань: розробити методику дослідження причин аморфізаційних змін у мовах різних типів та застосувати її для синтетичних української та російської, аналітичної англійської мов; ідентифікувати аморфізаційні зміни в адвербіальній системі та встановити причини цих змін; визначити, чи може вплинути наявність аморфізаційних змін у зазначеній системі на загальну типологічну характеристику української, російської та англійської мов.

У роботі аморфний тип у мові досліджується як одиниця фрагментарної морфологічної структурно-типологічної класифікації (див. [14]), а саме як тип у

мові, за якого номінативним одиницям мови не властиве формотворення, тому для ідентифікації виявів аморфізму потрібен критерій морфологічного рівня. Оскільки одиниці різних частин мови характеризуються різними морфологічними особливостями, на основі яких номінативні одиниці й групуються в загальні класи слів (частини мови), найраціональнішим видається орієнтація на частиномовний критерій, тобто необхідно ідентифікувати вияви аморфізму в системі кожної частини мови різних типів. Отже, обсяг матеріалу для дослідження визначається в межах кожної частини мови окремо через специфіку морфологічних ознак різних частин мови. Окрім цього, на обсяг і характер досліджуваного матеріалу (виявів аморфізму) значний вплив мають і особливості кожної аналізованої мови. Для української та російської мов вияви аморфізму є відносно новими, тому дослідження будуть мати синхронічний і діахронічний характер, в англійській мові аморфізаційні зміни відбувалися протягом історії, тому дослідження здійснюватимуться в діахронії. Ураховуючи специфіку об'єкта дослідження, було побудовано алгоритм ідентифікації аморфізаційних змін у синтетичних та аналітичних аналізованих мовах, за допомогою якого можна встановити обсяг досліджуваного матеріалу (див. сх. 1–3).

Об'єкт дослідження становлять аморфізаційні зміни в українській, російській та англійській мовах, тому службові та історично незмінювані частини мови виходять за межі дослідження, оскільки можуть бути виявами аморфізму, однак не репрезентують аморфізаційні зміни. Набір повнозначних частин мови української, російської та англійської мов збігається.

Алгоритм, поданий у сх. 1, допоможе з'ясувати, які саме частини мови та власне номінативні одиниці можна досліджувати в аспекті ідентифікації причин аморфізаційних змін.

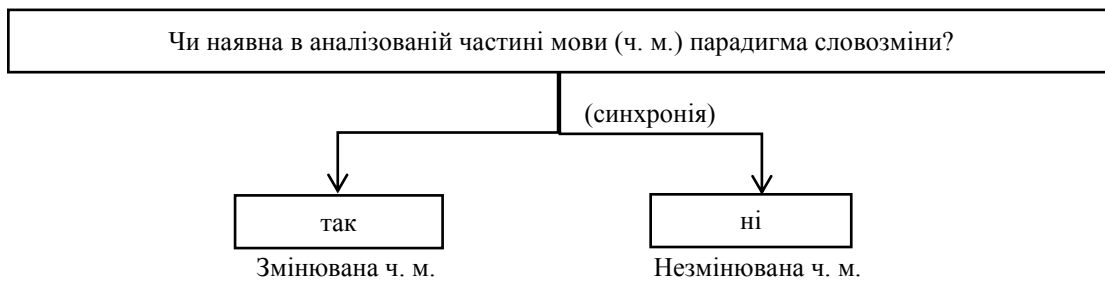
На першому етапі (див. сх. 1) потрібно встановити, які саме повнозначні частини мови є змінюваними на сучасному етапі розвитку мов, для того щоб у подальшому з'ясувати, чи наявні в межах цих повнозначних частин мови аморфізаційні зміни, а саме, чи відбулася аморфізація певних одиниць частини мови або її системи в цілому. На цьому етапі також з'ясовується,

які частини мови є незмінюваними, для того щоб встановити, чи є аморфізація причиною цієї незмінюваності, чи це первинно незмінювана частина мови.

Змінюваними повнозначними частинами мови української та російської мов є іменник, дієслово, прикметник, займенник, числівник, англійської – іменник, дієслово, займенник. Незмінюваною повнозначною частиною мови української та російської мов є прислівник, незмінюваними повнозначними частинами мови англійської мови є прикметник, прислівник, числівник.

Схема 1

**Етап 1 алгоритму виявлення аморфізаційних змін у мовах різних типів.
Визначення змінюваного / незмінюваного характеру частини мови (ч. м.)**

На другому і третьому етапах (див. сх. 2 і 3) працюємо з результатами першого етапу. Іменник, дієслово, прикметник української та російської мов, іменник, дієслово, займенник англійської мови є непослідовно змінюваними. Серед іменників та прикметників української та російської мов є незмінювані лексеми (наприклад: укр. *кімоно, шосе; хаки, декольте*; рос. *пальто, шими; бордо, екрю* та ін.), які становлять аморфізаційні зміни в іменній системі сучасних української та російської мов. Субстантивна та ад'єктивна системи англійської мови зазнали історичних аморфізаційних змін: утрата або редукція парадигми форм відмінка та числа для іменника (наприклад: пор. імен. «вовк»: д.-англ. *wulf*, який мав 8 форм, і суч. англ. *wolf*, який має 4 форми), форм

відмінка, роду та числа для прикметника (наприклад: пор. прикм. «білий»: д.-англ. *hwīt*, який мав форми слабкої (12 форм) і сильної (20 форм) відміни всіх відмінків, родів, числа, і суч. англ. *white*).

Дієслово характеризується наявністю таких незмінюваних форм, як інфінітив та дієприслівник, що виникли завдяки аморфізації. Саме ці дві форми розглядаються як вияви аморфізаційних змін у дієслівних системах української та російської мов. В англійській мові система фінітних і нефінітних форм також зазнала аморфізації, однак, на відміну від української та російської мов, маємо справу переважно з редукцією форм, тобто відбулася неповна аморфізація. У системі дієслова також перевіряються всі інші форми щодо наявності аморфізаційних змін.

Схема 2

Етап 2 алгоритму виявлення аморфізаційних змін у мовах різних типів

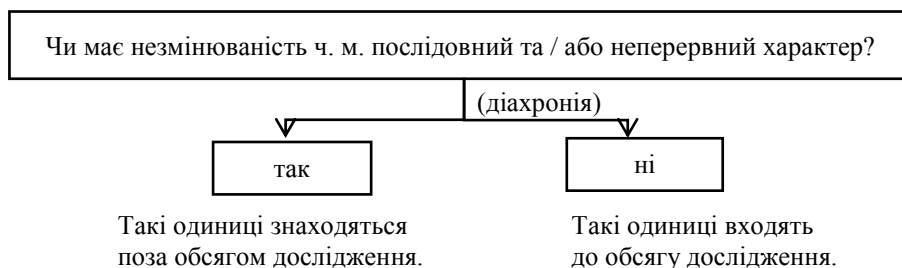

На третьому етапі (сх. 3) визначено, що незмінюваність прислівника української, російської, англійської мов має послідовний характер, адже ця частина мови в усіх досліджуваних мовах була завжди незмінюваною. Отже, прислівник знаходиться поза об'єктом дослідження, оскільки не містить аморфізаційних змін, а є власне виявом аморфізму від початку свого існування.

Незмінюваність прикметника та числівника англійської мови має непослідовний характер, оскільки в діяхронії прикметник мав форми відмінка, роду і числа, числівник – відмінка. Отже, прикметник і числівник входять до об'єкта дослідження як частини мови, що втратили словозміну протягом історії розвитку мови.

Схема 3

Етап 3 алгоритму виявлення аморфізаційних змін у мовах різних типів

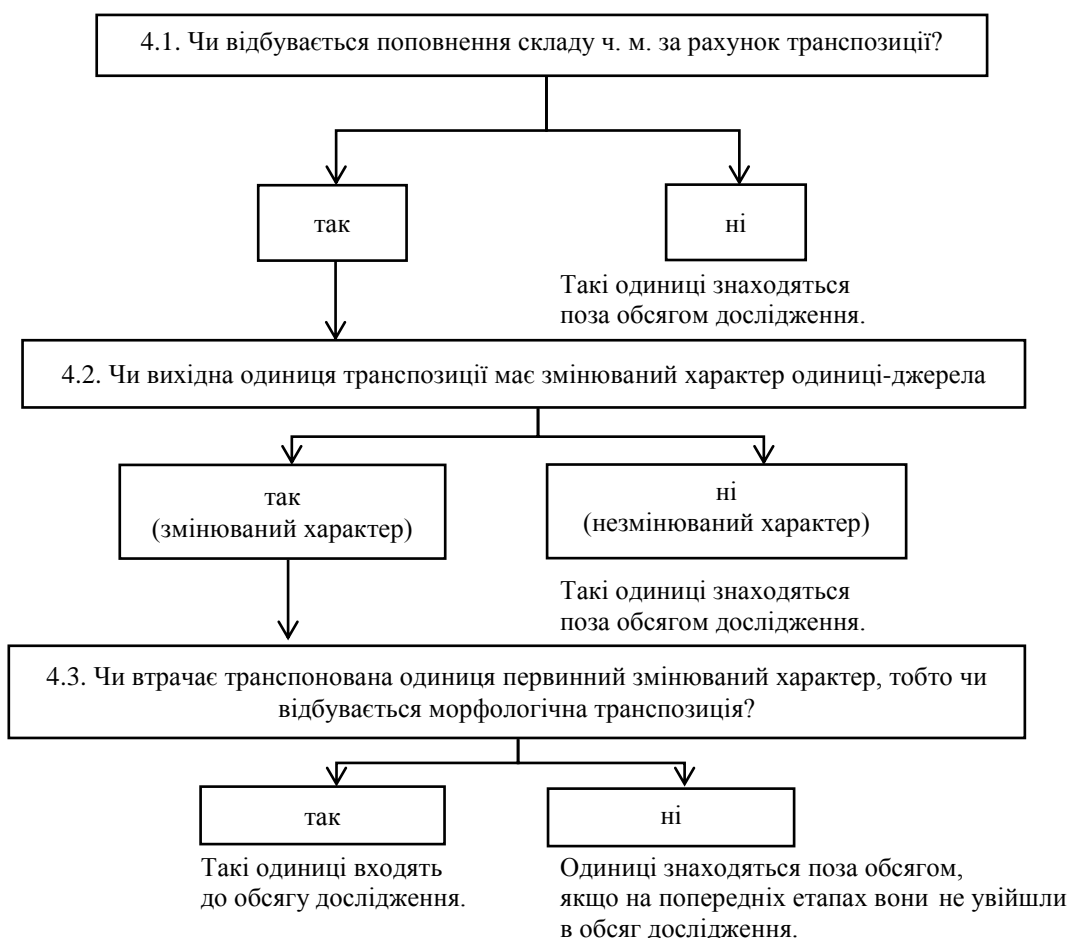

На четвертому етапі (див. сх. 4) відбувається перевірка незмінюваних частин мови. Якщо незмінювана частина мови утворилася за допомогою транспозиції змінюваних номінативних одиниць, то ці одиниці підлягли аморфізації, тому входять в об'єкт нашого дослідження. У результаті проходження трьох підетапів

четвертого етапу було встановлено, що до об'єкта дослідження входять транспоновані прислівники, утворені від іменників, прийменниково-іменникових сполучень, займенників, числівників, прикметників української, російської та англійської мов.

Схема 4

Етап 4 алгоритму виявлення аморфізаційних змін у мовах різних типів (для незмінюваних частин мови)

Результати ідентифікації виявів аморфізму в синтетичних українській (УМ) і російській (РМ) мовах та аналітичній англійській мові (АМ) відповідно до алгоритму виявлення аморфізаційних змін у мовах різних типів (див. сх. 1–4) є такими:

1. На етапі 1 (див. сх. 1) було визначено, що змінюваними частинами мови є іменник, дієслово, займенник УМ, РМ, АМ, прикметник, числівник УМ, РМ. Незмінюваними частинами мови є прикметник і числівник АМ, прислівник УМ, РМ, АМ.

2. На етапах 2 і 3 (див. сх. 2–3) було виявлено матеріал дослідження. До частин мови з непослідовним характером словозміни, який виявляється в набутті ознак аморфізму, належать іменник (незмінювані іменники УМ і РМ; редукція словозміни іменника АМ), прикметник (незмінювані прикметники УМ і РМ; втрата ад'єктивної словозміни АМ), дієслово (інфінітив УМ, РМ, АМ; дієприслівник УМ, РМ; фінітні форми дієслова АМ).

3. На етапі 4 (див. сх. 4) було виявлено такий матеріал дослідження: прислівники УМ, РМ, АМ, утворені від змінюваних частин мови шляхом морфологічної адвербіалізації.

Приблизно спрогнозувавши обсяг виявів аморфізму, можна переходити до ідентифікації та дослідження аморфізаційних змін у мовах різних типів та виявлення причин цих змін. У цій роботі будуть визначені причини аморфізаційних змін у адвербіальній системі. Перед тим як переходити безпосередньо до встановлення причин аморфізаційних змін в адвербіальній системі синтетичних української та російської й аналітичної англійської, необхідно з'ясувати деякі питання стосовно загального визначення причин аморфізаційних змін.

Причини аморфізаційних змін, як і будь-яких інших змін у мові, класифікуються на внутрішньомовні та зовнішньомовні [10, с. 333–354; 15, с. 217–266]. Проаналізувавши вияви аморфізаційних змін у синтетичних українській та російській і аналітичній англійській, з огляду на класифікацію причин можна констатувати, що причини аморфізаційних змін можуть бути такими:

- **зовнішньомовні:**
- мовні контакти;
- соціальні екстралінгвальні чинники;
- ставлення до норми;
- **внутрішньомовні (зміни спричинені внутрішніми питомими потребами системи мови):**
- тенденція до вираження однакових або близьких значень однією формою;
- економія мовних зусиль;
- антиномія норми і системи;
- збереження орфографічних, орфоепічних і морфологічних рис мови-джерела або мови-посередника запозичення;
- усунення надмірності засобів вираження;
- тенденція до обмеження складності мовленевих повідомлень;
- тенденція до вживання більш експресивних форм;
- дефункціоналізація форм або категорії чи «тенденція до усунення форм, які втратили свою споконвічну функцію» [15, с. 253];
- необхідність збереження мови в стані комунікативної придатності.

У межах цієї статті було розглянуто аморфізацію як засіб поповнення адвербіальної системи української, російської та англійської мов. Термін *адвербіалізація* використовується у вузькому розумінні, як різновид транспозиції, що становить перехід у прислівник одиниць іншої частини мови [2, с. 38–39, 73–74, 77, 191–198; 11, с. 15–16; 12, с. 75; 13, с. 235; 16, с. 30–31; 17, с. 134–135]. Якщо вихідна одиниця належить до змінюваної частини мови, то адвербіалізація виявляється в зміні синтаксичної функції на обставинну, утраті первинних категорій адвербіалізованою одиницею, а отже, спостерігаються аморфізаційні зміни.

На сучасному етапі розвитку української та російської мов адвербіалізуються іменники (наприклад: укр. *риссю, навесні*; рос. *вовєки, вишьрь, местами, сверху*), дієприслівники (наприклад: укр. *співати лежачи*; рос. *курить стоя, не торопясь упасть, уходит неспеша*), деякі числівники (наприклад: укр. *вдвох*; рос. *втрое, заодно, помалу*), займенники (наприклад: укр. *зовсім, нізащо, тому*; рос. *вовсе, оттого, посему*) та прикметники (наприклад: рос. *вкрутую, вмёртвую, напрямую, подчистую*). У сучасних українській та російській мовах дієприслівники не характеризуються словозмінними категоріями, тому адвербіалізація дієприслівника не супроводжується втратою форм, а отже, не становить аморфізаційну зміну. Таким чином, аморфізаційні зміни виявляються в процесі втрати первинних морфологічних категорій адвербіалізованими іменниками, прикметниками, займенниками і числівниками.

Основною причиною адвербіальних аморфізаційних змін, що виявляються в повній (морфологічній) адвербіалізації (див. [4, с. 692; 5, с. 314–315]), є дефункціоналізація категорій іменника, займенника та числівника, зумовлена внутрішньомовною необхідністю поповнення прислівникової системи як такої, що виражає релятивну семантику. Повна адвербіалізація відбувається внаслідок зміни значення та синтаксичної функції словоформ іменника, займенника, прикметника та числівника, що призводить до втрати морфологічної категорії відмінка, вилучення словоформи з парадигми, а отже, й втрати категорій роду та числа, та подальшого функціонування в ролі прислівника. Активна субстантивна адвербіалізація є доказом динамічного характеру частиномовної належності номінативних одиниць. Визначена причина адвербіальної аморфізації є наслідком тенденції до уніфікації мови та економії мовних зусиль. Замість того, щоб генерувати нову одиницю на позначення релятивної семантики, мова використовує наявні мовні ресурси.

Аморфний характер найпродуктивнішого способу поповнення складу прислівників не впливає на загальну типологічну характеристику української та російської мов як синтетичних. Доказом цього твердження є той факт, що адвербіалізація є дуже давнім процесом, який досі не привів до типологічних змін.

У давньоанглійській мові також існували прислівники, утворені за допомогою адвербіалізації форм іменника, займенника або числівника (наприклад: давньоангл. присл. *anes* «одного разу» ← числ. *anes* «одного» (род. відм., чол. і сер. р.) [9, с. 250]. Основною відмінністю в аморфізації відмінкових форм української та російської мов і англійської мови

є той факт, що в сучасній англійській мові можуть простежуватися лише результати цього процесу (наприклад: англ. *once*: давньоангл. присл. *anes* «одного разу» ← числ. *anes* «одного» (род. відм.); англ. *noway / nowadays* «у жодному разі» ← давньоангл. *nānes wegēs* «жодного шляху» (род. відм.); англ. *always* «завжди» ← давньоангл. *ealne weg* «весь шлях» (знах. відм.); англ. *tomorrow* «завтра» ← давньоангл. *tō morgene* «ранку» (дав. відм.). В українській і російській мовах адвербіалізація відмінкових форм іменника, займенника та числівника є давнім і до теперішнього часу продуктивним словотвірним способом. Водночас потрібно зазначити, що більшість адвербіалізованих давньоанглійських відмінкових форм або прийменниково-іменникових сполучень у сучасній англійській мові можна виявити лише гіпотетично шляхом ретельного аналізу етимології прислівників.

Сутність процесу аморфізації як засобу поповнення адвербіальної системи є однаковою для синтетичних давньоанглійської, української та російської мов, тому й причини аморфізаційних змін є ідентичними: дефункціоналізація категорій іменника, займенника та числівника, зумовлена внутрішньомовною необхідністю

поповнення адвербіальної системи. Аморфний характер адвербіалізації прислівників не вплинув на загальну типологічну характеристику англійської мови, оскільки є дуже давнім процесом, характерним як для синтетичних, так і аналітичних індоєвропейських мов.

Отже, основною причиною адвербіальних аморфізаційних змін в українській, російській і англійській мовах є внутрішньомовна. Ця причина є загальною для аналізованих синтетичних і аналітичної мов.

В аналогічний спосіб, з'ясовуючи аморфізацію номінативних одиниць або систем, можна визначити причини усіх аморфізаційних змін як виявлених у результаті застосування методики в цьому дослідженні так і інших мов. Роблячи прогнози щодо типологічних змін у сучасних українській, російській і англійській мовах, можна зазначити, що наявність аморфізаційних змін у адвербіальній системі не впливає на загальну типологічну характеристику мови.

Результати дослідження стануть базою для аналогічного дослідження інших аморфізаційних змін у мовах різних типів. Перспективою досліджень є встановлення закономірностей типологічних змін у цих мовах під впливом аморфізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – [изд. 2-е, стереотипное]. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 576 с.
2. Бабайцева В. В. Явления переходности в грамматике русского языка: [монография] / В. В. Бабайцева. – М. : Дрофа, 2000. – 640 с.
3. Безпояско О. К. Грамматика української мови. Морфологія : [підручник] / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
4. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська; За ред. І. Р. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
5. Вихованець І. Р. Транспозиція / І. Р. Вихованець // Українська мова: Енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 692.
6. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : [навч. посіб.] / О. В. Горпинич. – К. : Вища школа, 1999. – 207 с.
7. Дубова О. А. Типологічна еволюція морфологічних систем української і російської мов : [монографія] / О. А. Дубова. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2002. – 302 с.
8. Журина М. А. Типологическая классификация языков / М. А. Журина ; под ред. В. Н. Ярцевой // Языкознание. Большой энциклопедический словарь. – [2-е изд.]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 511–512.
9. Ильиш Б. А. История английского языка / Б. А. Ильиш. – М. : Высшая школа, 1968. – 420 с.
10. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підруч. для студ. філол. спец. ВНЗ / М. П. Кочерган. – [2-е вид., випр. і доп.] – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 463 с.
11. Красильникова Е. В. Адвербиализация / Е. В. Красильникова ; гл. ред. Ю. Н. Караулов // Русский язык. Энциклопедия. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Большая Российская энциклопедия ; Дрофа, 1997. – С. 15–16.
12. Кубрякова Е. С. Дери́вация, транспози́ция, конверсия / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1974. – № 5. – С. 64–76.
13. Кубрякова Е. С. Конверсия / Е. С. Кубрякова ; под ред. В. Н. Ярцевой // Языкознание. Большой энциклопедический словарь. – [2-е изд.]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 235.
14. Мечковская Н. Б. Общее языкознание: Социальная и структурная типология языков : учебное пособие для студентов филологических и лингвистических специальностей / Н. Б. Мечковская. – М. : Флинта: Наука, 2001. – 312 с.
15. Общее языкознание: Формы существования, функции, история языка / Отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1970. – 597 с.
16. Словотвір сучасної української мови. – К. : Наукова думка, 1979. – 406 с.
17. Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию и лексикологии / Н. М. Шанский. – М. : Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1959. – 245 с.

**ПРИЧИНЫ АМОРФИЗАЦИОННЫХ ИЗМЕНЕНИЙ
(НА ПРИМЕРЕ АДВЕРБИАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ СИНТЕТИЧЕСКИХ УКРАИНСКОГО И РУССКОГО,
АНАЛИТИЧЕСКОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)**

В статье предпринимается попытка описания методики обнаружения причин аморфизационных изменений в языках различных типов, определения общих и специфических причин этих изменений в синтетических украинском и русском и аналитическом английском языках. Объясняются основные термины, которые составляют теоретические основы исследования аморфизационных изменений. В обобщенном виде представлен алгоритм идентификации аморфизационных изменений в языках различных типов для дальнейшего определения причин этих изменений в украинском, русском и английском языках. Эта методика разработана таким образом, чтобы можно было идентифицировать аморфизационные изменения в любых синтетических и аналитических языках (языках, в которых аморфизм является периферийным типом в языке). В этой статье методику применили для выявления и анализа аморфизационных изменений в адвербиальной системе синтетических украинского и русского и аналитическом английском языках. Также в статье осуществляется попытка прогнозирования закономерностей типологических изменений под влиянием проявлений аморфизма в указанной системе.

Ключевые слова: *причины аморфизационных изменений; проявление аморфизма; формообразование; адвербиальная система; адвербиализация.*

V. Fomichova,

Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolayiv, Ukraine

**AMORPHISATION CHANGES CAUSES (IN TERMS OF SYNTHETIC UKRAINIAN AND RUSSIAN AND
ANALYTIC ENGLISH ADVERBIAL SYSTEMS)**

The subject of the article is amorphisational changes in synthetic Ukrainian and Russian and analytic English, particularly in their adverbial systems. The objective is to determine general and specific causes of adverbial amorphisation changes in systems of synthetic Russian and Ukrainian and analytic English. During the investigation we applied the following methods: descriptive, comparative, structural. This article has an attempt to describe methods of the identification of amorphisation changes causes in languages of different types. It explains basic terms for the research of these changes. We give the algorithm of amorphisation identification in languages of different types to further establish its causes. This technique was developed in a way that could identify the changes in any synthetic or analytic language. In this paper, the technique was used to detect and analyse changes in adverbial system. The main reason of adverbial amorphisational changes in Ukrainian, Russian and English is intralingual. This reason is considered common to synthetic and analytical languages. As for typological changes, the investigated amorphisational changes in adverbial system does not affect the overall typological characteristics of a language. Results of the study are the basis for similar studies of other languages.

Key words: *causes of amorphisational changes; φmorphism unit; inflection; adverbial system; adverbialization.*